

VILNIAUS GUBERNIJOS ATMINTINĖS KNYGELĖS KAIP INFORMACIJOS ŠALTINIS

SALVINIJA BRILIUTE,
STASE MATULAITYTE

1835 m. Vilniaus gubernijos vidaus reikalų ministro pasiūlymu Vilniuje įkurtas statistikos komitetas. Tais pačiais metais imperatorius patvirtino taisyklės, kurių pirvalėjo laikytis visų gubernijų statistikos komitetai. Pagrindinis komiteto uždavinys — nustatyti tinkamus statistinių žinių rinkimo būdus ir jais vadovautis. Svarbiausi objektai, į kuriuos buvo nukreiptas statistikų dėmesys, tai — gubernijos žemės, gyventojai, gamybinės jėgos, jų kitimas. Šios žinios buvo renkamos pagal vienodą Vidaus reikalų ministerijos nustatytą formą. Be to, statistikos komitetas privalėjo smulkiai aprašinėti guberniją ir jos įžymias vietas topografiniu, istoriniu, pramonės, žemės ūkio ir kitais aspektais. Tačiau šios žinios taip ir pasilikdavo komiteto žinioje arba buvo apdorojamos ir pateikiamos kaip priedas prie gubernijų ataskaitų. Taigi buvo atliekamas nemažas darbas, o jo vaisiais naudojosi tik siauras žmonių ratas. Todėl kilo mintis paskelbti statistines žinias gyventojams. „Tokių žinių pateikimas visuomenei turi esminę naudą: jos supažindina vietinius gyventojus su administracine ir ūkine gubernijos būkle; .. kruopštus nurodytų žinių patikrinimas ir apdorojimas spaudai gali suteikti patikimiausią ir visuomet parankią medžiagą.“¹

Patogiausia šių žinių platinimo priemonė buvo gubernijų atmintinės knygelės. Vilniaus gubernijos statistikos

komitetas — vienas pirmųjų Rusijos imperijoje pradėjo leisti atmintines knygeles. Iš viso imperijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje jų ėjo 62. Jų turinio pagrindą sudarė gubernatorių metinių ataskaitų medžiaga: žinios apie administracinę gubernijos padalinimą, nurodant gubernijos apskričių ir valsčių vietas, gyventojų arba kiemų skaičių jose, atstumą, dydį; apie susiekimo gubernijoje kelius ir būdus, su jų taisyklėmis ir kainomis. Leidinyje turėjo būti skelbiami adresai ir kalendorius bei gubernijoje tarnaujančių asmenų sąrašas. Kitos papildomos žinios galėjo būti skelbiamos nebūtinai kas metai: tai statistinė medžiaga apie gubernijos žemes, priklausančias įvairioms žinyboms, valstiečių verslus, fabrikinės pramonės, prekybos būklę; įvairi teisminė medžiaga; liaudies švietimo statistika; topografiniai ir istoriniai gubernijos miestų ir kitų vietovių tyrimai.

„Vilniaus gubernijos atmintinė knygelė“² gyvavo 70 metų (1845—1915). Per šį laikotarpį keitėsi jos formatai, įvairiai buvo grupuojama spausdinama medžiaga, keitėsi ir žmonės, kurie buvo atsakingi už knygos parengimą spaudai.

Kadangi aukštų valdininkų pareigos reikalavo žinoti ir rinkti savo valdomos įstaigos, įmonės ar žinybos statistiką, tai jie būdavo įtraukiami į statistikos komiteto veiklą kaip būtinieji jo nariai.

¹ CIA, F. 388, apr. 1—258, lap. 5.

² Памятная книжка Виленской губернии.

Tai arkivyskupas, gubernijos dvarininkų valdytojas, vicegubernatorius, gubernijos prokuroras, gimnazijų valdytojas, Medicinos valdybos inspektorius, Vilniaus katedros prelatas, Dvarininkų instituto direktorius, Vilniaus gubernijos mokyklų direktorius ir kiti oficialūs asmenys. Nariais korespondentais į statistikos komitetą buvo renkami asmenys, vienai ar kitiap susiję su gubernija, pasižymėję savo moksline veikla. Kaip nurodo statistikos komitetų taisyklės, „...statistinis skyrius turi narius korespondentus daugiausia iš žmonių, pasižymėjusių žiniomis ir patyrimu vidaus valdymo reikaluose... Nariai korespondentai savo tarpininkavimu arba darbais teikia pagalbą komitetui, renkant jam reikalingas žinias ir sudarant statistinius gubernijos arba jos dalies aprašymus“³.

Taisyklėse taip pat sakoma, jog vienam iš statistinio skyriaus narių, kurį išrenka pats ministras, patikima vadovauti visiems skyriaus darbam. Jam pavesta taip pat paskirstyti statistikos rinkimo darbus tarp valdininkų. Sis asmuo statistikos komitete vadinamas reikalų vykdytoju arba sekretoriumi. Sekretorius turėjo būti baigęs aukštąją mokyklą arba turėti mokslinį laipsnį. Jo veiklos statistikos komitete pagrindą sudarė statistinio priedo prie gubernatoriaus ataskaitos parengimas.

Nuo daugumos šių žmonių sugebėjimo, žinių, patirties priklausė „Atmintinės knygelės“ turinys bei jos pasirodymas. Daugelis jų knygelėje išspausdino ir savo straipsnius. Pavyzdžiui, tikrasis komiteto narys istorikas P. Kulonikas, komitete išdirbęs 36 metus (1848—1884), daugelį metų domėjosi Lietuvos praeitimi ir pirmasis rusų kalba papasakojo apie lietuvių tautos buitį, papročius, prietarus, išvertė daugiau negu 60 lietuviškų dainų ir 346 patar-

les, paskelbė keletą istorinio pobūdžio straipsnių: „Valdymo ir rangų padėties būklė Lietuvoje nuo jos sujungimo su Lenkija laikų“ (1953)⁴, „Istoriniai prisiminimai apie Nemuno rajoną“ (1860) ir kt.

Beveik trečdalį savo gyvenimo metų (1855—1886) statistikos komitete darbovosi tuo metu gerai žinomas Vilniuje medicinas, Vilniaus medicinos draugijos narys K. Gelingas. Keletą savo straipsnių, skirtų medicinos apsaugai gubernijoje, jis išspausdino 1854 m. knygelėje.

Gana produktyviai prie leidinio 1860—1866 metais padirbėjo narys korespondentas A. Korevas — generalinio štabo karininkas. Jis paskelbė etnografinio pobūdžio straipsnių apie žydus ir karaimus, gyvenančius Vilniaus gubernijoje. 1860 m. jis redagavo antrąją atmintinės knygelės dalį. Jo kolega J. Šrejeris, buvęs Vilniaus telegrafo stoties viršininkas, vėliau — cenzūros komiteto Varšuvoje pirmininkas, domėjosi žurnalistika bei literatūra. 1861—1869 m. būdamas tikruoju statistikos komiteto nariu, 1861 m. leidinyje išspausdino tris straipsnius, turiniu visiškai nepanašius vienas į kitą, tačiau gana svarbius to meto istorijai: „Petras Didysis Vilniuje“, „Elektromagnetiniai telegrafai. Trumpas istorinis žvilgsnis“, „Trumpas istorinis žvilgsnis į valstiečių luomo Lietuvoje likimą“.

Statistikos komiteto tikrasis narys (1861—1893), kolegijos asesorius N. Krasovskis rūpinosi Vilniaus gubernijos sveikatos apsaugos statistika. Be grynai statistinio pobūdžio medžiagos, 1860 m. leidinyje jis išspausdino straipsnį: „Mineraliniai Birštono vandenys“.

Statistikos komiteto tikraisiais nariais 1901 m. buvo išrinkti F. Dobrenskis, I. Sprogis, I. Potulovas, F. Filatovas, išdirbę iki 1915 m. Po trylika metų

³ CIA, F. 388, apr. 1-1, lap. 142.

⁴ Skliaustuose nurodomi metai, kuriems skirta knygelė (Пл. кн. на ... г.).

(1902—1915) tikraisiais nariais komitete išbuvo apylinkės teismo archivarius P. Urnežas, dvarininkas A. Lapinskas, miškininkas Povilas Matulionis, miško tipologijos mokslu pradininkas Lietuvoje, floristinio veikalo „Žolynas“ (1906) autorius, rašęs įvairiais gamtos mokslų, Lietuvos istorijos, etnografijos ir kt. klausimais. Nemažą vaidmenį jie suvaidino ir tobulindami „Atmintinės knygelės“ turinį, V. Baturinas, F. Filatovas, I. Potulovas, P. Matulionis ir I. Sprogis savo veiklos komitete pradžią pažymėjo, paskelbdami straipsnius 1901, 1902 m. leidiniuose. Įdomią medžiagą spausdino D. Daugėla (Dovgiallo). Archeografas, 1906—1911 m. Vilniaus komisijos seniems aktams skelbti narys, 1913 m. jos pirmininkas, tuo pačiu laikotarpiu būdamas statistikos komiteto tikroju nariu, D. Daugėla išspausdino leidinyje istorines-statistines Drujos, Radoškovičių, Nemenčinės miestų apybraižas (1907, 1908, 1909).

Leidinio parengimas spaudai daugiausia priklauso nuo jo redaktoriaus. Per 70 gyvavimo metų „Atmintinę knygelę“ redagavo 14 asmenų⁵. Supranta-

ma, jog nuo tiek daug redaktorių priklaiusi knygelė negalėjo išlikti savo struktūra, formatu ir kitais atžvilgiais nepakitusi. Dažnai leidinio dydis priklausydavo nuo finansinių statistikos komiteto išteklių.

1845 m. sausio 10 d. į A. Dvorco spaustuvę Vilniuje buvo atiduota pirmosios „Atmintinės knygelės“ medžiaga. Leidinukas buvo nedidelio formato. Turinį sudarė 3 skyriai: 1. Vilniaus gubernijos valdininkų sąrašas; 2. Statistinės žinios; 3. Mišrus skyrius.

Vilniaus gubernijos valdininkų sąrašas arba adresų kalendorius užėmė didžiausią knygos dalį. Čia sukauptos žinios informavo skaitytoją apie įvairių gubernijų žinybų (Civilinės, Dvasinės ir Karinės) įstaigų tarnautojus. Prie kiekvienos įstaigos pateiktas sąrašas žmonių, dirbančių toje įstaigoje, nurodant užimamas pareigas, pavyzdžiui, čia randame žinių apie civilinio gubernatoriaus, gubernijos, gubernijos statistikos, gubernijos kelių valdybas, Liaudies prekybos komisiją, ligonines, vaikų prieglaudų valdybą, vaistinių inspekciją ir t. t.

I lentelė

„VILNIAUS GUBERNIJOS „ATMINTINĖS KNYGELĖS“ REDAKTORIAI

1. 1845—1849	J. Čechovičius
2. 1850—1854	A. Kirkoras
3. 1855—1862, 1864—1883	J. Levenšternas
4. 1863	K. Elenevskis
5. 1884—1885	R. Milleris
6. 1886—1895	A. Šverubovičius
7. 1896	A. Malyševskis
8. 1897	N. Chovanskis
9. 1898—1900	P. Cirikovas
10. 1901—1904	G. Chotuncovas
11. 1905	N. Dobrovolskis
12. 1906—1909	D. Navickis
13. 1910—1911	I. Tatiščevas
14. 1912—1915	P. fon Vongazaas

⁵ Redaktorių sąrašą žr. I lentelėje.

Antrąjį knygos skyrių sudarė 6 lentelės. Jose pateiktos 1843 m. statistinės žinios apie gyventojų judėjimą, gubernijos valstybinius, miestų ir privačius pastatus, cerkves, vienuolynus, įstaiigas, fabrikus ir kt.

Mišrus skyrius prasideda jame spausdinamu 1845 metų kalendoriumi. Į skyriaus sudėtį įeina įvairūs tvarkaraščiai, taisyklės ir kt. Pabaigoje išspausdintas straipsnis „Ižymiosios Vilniaus gubernijos senienos“. Pirmasis knygelės redaktorius — statistikos komiteto narys-korespondentas, reikalų vykdytojas J. Cechovičius (1845—1849).

1850—1854 m. „Atmintinę knygelę“ redagavo A. Kirkoras, žinomas to meto istorikas, archeologas, parašęs keletą turistinio pobūdžio knygielių bei pirmąjį vadovą po Vilnių ir jo apylinkes⁶. Keletą metų A. Kirkoras redagavo Vilniaus laikraščius. 1849 m. rugpjūčio 20 d. buvo priimtas nariu-korespondentu į statistikos komitetą. Jo veikla komitete turėjo tiesioginės reikšmės leidiniui. 1850—1854 m. praturtėjo „Atmintinės knygelės“ turinys. Gana solidžią vietą joje užėmė Vilniaus gubernijos miestų, miestelių ir vietovių istorinės apybraižos. Nuo 1851 m. knygos gale pradėta spausdinti praėjusių metų Vilniaus gubernijos įvykių kronika, pavadinta „Vilniaus prisiminimai“.

1852 m. „Atmintinė knygelė“ buvo išleista dviem didesnio formato knygomis. Ir tai — didelis leidinio redaktoriaus A. Kirkoros nuopelnas. Pirmojoje knygoje išspausdintas kalendorius, švenčių ir iškilmių sąrašas, gubernijos tarnautojų sąrašai, pavadinti „Adresų kalendoriumi“, ir gubernijos tarnautojų pavardžių abėcėlinė rodyklė. Antrąją knygą sudarė istorinės-statistinės Vilniaus gubernijos apybraižos. Ši dalis palyginti plati — apima 223 puslapius.

Pirmą kartą joje išspausdinta spalvota vinjetė.

Nors 1853 ir 1854 m. leidinys buvo spausdinamas viena knyga, tačiau jis taip pat pasižymėjo istorinės medžiagos gausumu. Tačiau, populiarindamas istorinio pobūdžio žinias, A. Kirkoras kiek nukrypo nuo pagrindinės „Atmintinės knygelės“ paskirties, t. y. maža dėmesio skyrė statistinių žinių publikavimui. Galbūt dėl tos priežasties 1855 m. leidinio redaktoriumi buvo paskirtas statistikos komiteto tikrasis narys J. Levenšternas, „Atmintinės knygelės“ redaktoriumi išbuvęs ilgiausiai (28 metus). Per tą laiką keletą kartų keitėsi knygos formatai, turinys, medžiagos grupavimo struktūra. J. Levenšterno redagavimo laikotarpiu galima suskirstyti į 3 periodus: I. 1855—1859 m.; II. 1860—1863 m.; III. 1864—1883 m. Periodai savo trukme nevienodi, tačiau jie vienas nuo kito skiriasi keletu esminių dalykų.

I. 1855—1859 m. Jei A. Kirkoros laikotarpiu „Atmintinės knygelės“ formatai padidėjo, tai 1855 m. ji vėl leidžiama nedidelio formato. Leidinyje trūko kalendoriaus. Statistinės žinios nebuvo skelbiamos, istorinių taip pat sumažėjo.

II. 1860—1863 m. 1858 m. statistikos komitetas parengė naują programą, pagal kurią turėjo būti leidžiamas leidinys. Programoje išdėstyti knygos skyriai ir paaiškinama, kokio turinio medžiaga juose turi būti spausdinama.

Pirmąjį knygos skyrių turėtų sudaryti: 1) kalendorius; 2) gubernijos ministerijų ir įstaigų tarnautojų sąrašas; 3) adresai (operatyvinė rodyklė); 4) kainoraščiai; 5) pašto taisyklės; 6) herbino popieriaus kainų lentelės; 7) bendros žinios.

Antrojo skyriaus pagrindinis uždavinys — „kuo pilniau atskleisti visas gubernijos gamybinės jėgos ir priemonės, išaiškinti ir nustatyti visas vietinės

⁶ LTE, V., 1979, t. 5, p. 530; Русский биографический словарь. СПб., 1911, т. 8, с. 669—670.

gamtos ir gyventojų buities sąlygas“⁷.

Redakcija savo pareiga laikė skelbti žinias, kurios visapusiškai atspindėtų Vilniaus gubernijos liaudies ūkio vystymąsi bei supažindintų gyventojus su istorine krašto praeitimi. Taigi knygoje turėjo būti spausdinami statistinio, istorinio, etnografinio, archeologinio pobūdžio straipsniai. Tačiau, davus programą svarstyti gubernatoriui, šis nurodė, jog „...nėbūtina atmintinės knygelės leidimą suvaržyti bet kokia nustatyta ir nekeičiama programa...“⁸. „Atmintinės knygelės“ pagrindu, kaip nurodė gubernatorius, turi sudaryti kasmet atnaujintos patikrintos visos tos žinios, kurias gubernijos statistikos komitetas pristato Centriniam statistikos komitetui. Todėl programoje numatytos žinios, statistikos komiteto pirmininkui leidus, buvo spausdinamos „Atmintinės knygelės“ priede, pavadintame „Istoriniu-statistiniu rinkiniu“ ir sudariusiame antrąją jos dalį. 1860 m. šią dalį redagavo A. Korevas. Buvo išspausdinta 16 M. Krasovskio, M. Gusevo, J. Srėjerio, O. Kukolniko, A. Korevo straipsnių apie Nemuno rajono istoriją, Vilniaus gubernijos etnografiją, meteorologines sąlygas, gubernijos medicinos ir sveikatos apsaugos būklę bei technikos istoriją. Ši dalis įvertinta tų pačių metų laikraščio „Vilenskij vestnik“ 12-ame numeryje: „...rinkinių, kuriuose sukauptos geografinės, statistinės, istorinės ir etnografinės žinios apie vieną ar kitą kraštą, leidimas neabejotinas ir seniai pripažintas, kaip vienas geriausių būdų artimam plačiosios Rusijos pažinimui...“⁹.

Dėl finansinių sunkumų 1864 m. nutrūko leidinio antrųjų dalių leidimas.

III. 1864—1883 m. Trečiuoju periodu net du kartus keitėsi leidinio pavadinimas. Tuo laikotarpiu statistikos komitetas leido knygelių priedą „Papildomas lapas“, kuriame buvo skelbiamos žinios, dėl įvairių priežasčių nepatekusios į knygelę, arba pasikeitimai tarnautojų sąrašė, įvykę spausdinant leidinį. „Papildomas lapas“ iš pradžiųėjo kas mėnesį, vėliau kas du mėnesius.

1867 m. Centrinio statistikos komiteto pavedimu Vitebsko statistikos komitetas turėjo paruošti ir išleisti bendrą Šiaurės Vakarų gubernijų atmintinę. Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo statistikos komitetų pirmininkai buvo įpareigoti pristatyti redakcijai statistines ir istorines žinias apie savo guberniją.

Leidyns išėjo pavadinimu „Atmintinė Vilniaus generalgubernijos knygelė 1868 metams“, 1400 egz. tiražu. Programoje, kurioje numatytas knygelės turinys, sakoma: „Šią knygą turi sudaryti dvi visiškai skirtingos dalys. Pirmojoje bus įdėti adresai, kalendorius arba asmenų, tarnaujančių 6-osė Šiaurės Vakarų gubernijose, sąrašas, su tomis smulkmenomis, kurios buvo spausdinamos iki šiol Vitebsko atmintinėse, o antrojoje — lygiagrečiai tų gubernijų statistinės žinios ir straipsniai, skirti krašto istorijai, archeologijai ir etnografijai“¹⁰. Taigi pirmąją leidinio dalį sudarė žinios apie asmeninę gubernijų ir apskričių valdybų sudėtį pagal šias ministerijas: Vidaus reikalų, Finansų, Valstybinio turto, Teisingumo, Ryšių, Liaudies švietimo, Karo. Šiai daliai priklausė ir žinios apie įvairias mokslines ir labdaringas draugijas bei apie cerkvių brolijų tarnautojų sudėtį. Pabaigo-

⁷ CIA, F. 388, apr. 1-258, lap. 5.

⁸ CIA, F. 388, apr. 1-258, lap. 5.

⁹ [Памятная книжка Виленской губернии на 1860 год. .] — Виленский вестник, 1860, № 12, с. 50.

¹⁰ CIA, F. 388, apr. 1-425, lap. 564.

je išspausdintas knygos turinys ir abėcėlinė asmenų, jėusių į „Adresų kalendorių“, pavardžių rodyklė.

Antrąją dalį sudarė 4 skyriai: 1. Istorijos skyrius. (Trumpos istorinės Vilniaus generalgubernijos miestų — Vilniaus, Vitebsko, Gardino, Kauno, Minsko, Mogiliovo — apžvalgos). 2. Etnografinio skyrius. 3. Statistikos skyrius. 4. Medžiaga statistikai. (Lentelės: apie žemių dydį miestuose ir kaimuose, apie gyventojų skaičių miestuose, kaimuose, apskrityse pagal tikėjamą ir luomus. Žinios apie gubernijų religinius pastatus, apie fabrikų ir gamyklų skaičių; apie turgus ir muges; palyginamosios lentelės apie mokslo įstaigas bei besimokančiųjų skaičių jose ir t. t.).

Knygelė gausiai iliustruota. Vietoj programoje numatyto vieno piešinio ir miesto plano iliustruoti visi istorinio ir etnografinio skyrių straipsniai.

Sešių gubernijų statistikos komitetų dalyvavimas, rengiant „Atmintinę“, sudarė sąlygas atrasti bendras statistinių žinių pateikimo skaitytojui formas bei palyginti šias žinias.

Rengiant leidinį spaudai, Vitebsko statistikos komitetui pritrūko lėšų. Komiteto pirmininkas Kosalovskis 1867 m. pabaigoje išsiuntė raštus visų gubernijų statistikos komitetų pirmininkams, prašydamas surinkti 375 rub. ir juos paskirti „Atmintinės knygelės“ leidybos reikalams. Vėliau dar pareikalauta 44 rub. 88 kap. tam pačiam tikslui¹¹. Kita problema — neatsakingas kai kurių statistikos komitetų požiūris į leidinio rengimą. Žinios buvo pristatomos pavėluotai. Kad ir buvo sunkumų, knygelė buvo paruošta ir 1868 m. pradžioje išspausdinta Peterburge. Tai buvo vientelis tokio pobūdžio darbas. Matyt, dėl minėtų priežasčių bendros Siaurės Vakarų krašto „Atmintinės“ leidimas buvo nutrauktas.

1869—1875 m. knygelės struktūra nesikeitė. 1877 m. redaktorius J. Levenšternas išleido knygelę išplėstu pavadinimu — „Atmintinė Vilniaus gubernijos knygelė 1877 metams. Adresai — kalendorius ir statistinės-informacinės žinios“. Toks pavadinimo traktavimas jokios įtakos leidinio turiniui neturėjo, kadangi 1864—1883 m. laikotarpiu jame buvo skelbtamos tik tokio pobūdžio žinios. Dėl to kitais, 1878 m., ir vėliau leidinys ėjo pirmą kartą pavadinimu.

1886—1895 m. „Atmintinė“ redagavo statistikos komiteto tikrinantis narys A. Sverubovičius. Jis buvo baigęs Peterburgo universitetą. A. Sverubovičiaus veiklos metais pastebimai išaugo leidinio turinys, padidėjo formatai. Knygą sudarė 3 skyriai. I-asis ir II-asis skyriai skelbė: 1) imperatorių valdininkų sąrašą; 2) kalendorių su atmintiniu lapeliu; 3) vyriausybinis dokumentus; 4) gubernijos įstaigų tarnautojų sąrašus. 1888 m., be minėtų sąrašų, pateiktos žinios apie Vilniaus gubernijos vaistines bei gydytojus. Skaitytojas gavo plačią informaciją, kur jam kreiptis bet kokios ligos atveju.

Trečiasis skyrius „Informacinės-statistinės Vilniaus gubernijos žinios“ kas metai didėjo. Statistinio pobūdžio straipsniai, skirti Vilniaus gubernijos istorijai, ekonomikai, liaudies švietimui apžvelgti, buvo iliustruoti lentelėmis. Vėliau, siekiant kuo daugiau populiarinti žinias gyventojų tarpe, prie lentelių pateikiami aiškinimai apie įvairių gubernijos pramonės, žemės ūkio šakų paplitimą ir jų ypatumus. Padaugėjo ir informacinės medžiagos. Tai įvairūs pašto, telegrafo, įstaigų sąrašai, tvarkaraščiai, taisyklės.

Literatūriniai-istoriniai straipsniai buvo spausdinami kiekvienos knygos priede. Jie didesnę apimtį, reikšmingi mokslui ir kultūrai. Vėl buvo atgaivintas vienerių ar kelerių metų įvykių Vil-

¹¹ CIA, F. 388, apr. 1-425, lap. 564.

niaus gubernijoje aprašymas, šiuo metu ejęs „Vilniaus metraščio“ pavadinimu. Čia skelbiami vyriausybiniai nutarimai, turėję reikšmės Vilniaus gubernijai. Padidėjęs medžiagos kiekiai, „Atmintinė knygelė“ 1889 metais buvo išleista dviem knygomis.

A. Šverubovičius statistines-informacines žinias pradėjo grupuoti nuosekliai pagal tam tikrą schemą. 1889 metais leidinio antrojoje dalyje išskirti tokie skyriai: 1. Ekonominė gubernijos gamyba; 2. Duoklės ir prievolės; 3. Visuomeninė santvarka; 4. Liaudies sveikata ir visuomeninė priežiūra; 5. Liaudies švietimas; 6. Apie valstiečių reikalų eigą; 7. Gyventojų judėjimas Vilniaus gubernijoje... metais.

Statistinės žinios leidinyje vėlavo dvejais metais. Pavyzdžiui, jei knygelė išleista 1890 m., tai joje pateikiami 1888 m. statistiniai duomenys.

Pamažu vienodas medžiagos grupavimas nusistovėjo ir pirmojoje leidinio dalyje. Žinios apie įvairių įstaigų tarnautojus išdėstytos tokia tvarka: 1) Civilinės žinybos tarnautojų sąrašai; 2) Karinės žinybos tarnautojų sąrašai; 3) Dvasinės žinybos įstaigų tarnautojų sąrašai. Po to skelbiamos atskiroms ministerijoms priklausančios įstaigos, po jų: 1) periodinių leidinių redakcijos Vilniaus mieste; 2) įvairios įstaigos ir labdaringos draugijos; 3) privačios kreditinės įstaigos. Kitą didelį šios dalies skyrių sudarė Vilniaus gubernijos apskrčių ir miestų vyriausiųjų įstaigų tarnautojų sąrašai.

Siuo laikotarpiu išaugo asmenų, įtrauktų į adresų kalendorių, pavardžių abėcėlinė rodyklė, spausdinama 1-osios dalies pabaigoje. Laikraštis „Vilenskij vestnik“ 1893 m. rašė: „Atmintinės knygelės redakcija kiekvienais metais deda vis daugiau pastangų, tobulindama jos

skyrius, ir dabartiniame pavidale ji yra visiems naudinga parankinė knyga...“¹²

1896 m. knygos redagavimą perėmė A. Malyševskis. Jo išleistoje „Atmintinėje“ pasigendame kai kurių statistinių žinių. Jei A. Šverubovičius gerokai išplėtė knygos „Informacinių-statistinių žinių“ skyrių, tai į 1896 m. leidinį redaktorius neįtraukė liaudies švietimo, sveikatos apsaugos, žemės ūkio, prekybos statistikos.

Leidiniui nemaža įtakos turėjo dažnas jo redaktorių keitimasis. Per paskutiniuosius du dešimtmečius jį redagavo 9 žmonės. Dėl to neretai nukentėdavo turinys ir išvaizda.

1897 m. redaktoriumi išrinkus N. Chovanskį, knygelė neteko savo anksčiau reikšmės: sumažėjo kalendorinė dalis, vietoj buvusio „Informacinio-statistinio skyriaus“ įvestas „Informacinis skyrius“, kur paskelbti tik sąrašai. Knygos pabaigoje pradėti spausdinti įvairių gubernijos fabrių, gamyklų, draudimo organizacijų, bankų, parduotuvių, firmų skelbimai, primenantys savotišką reklamą.

Kitokį įspūdį daro 1898—1900 m. knygelės, kurių redaktorius buvo P. Cirikovas. Jose atsispindi kapitalizmo vystymosi tendencijos, naujos technikos, transporto ir ryšių priemonių atsiradimas, bankų steigimas ir kt. Knygelės pasižymi tiek turinio, tiek ir medžiagos grupavimo originalumu. Įtraukti nauji skyriai: 1. Administracinis (žinios apie gubernijos ir Vilniaus miesto administracinį padalinimą). 2. Istorinis (straipsniai, skirti gubernijos istorijai apžvelgti). 3. Statistinis (vėl gausiai panaudojamos statistinės lentelės). Pagrindinis ir išskirtinis šio skyriaus bruožas tas, jog čia siekiama pateikti statistiką globaliniu mastu. Skyriaus pradžioje spausdinamos „Bendrosios Žemės rutulio ir Europos statistinės žinios“ ir „Bendrosios Rusijos statistinės žinios“.

¹² Дневник.— Виленский вестник, 1893, № 7, с. 21.

Tokia medžiaga į atmintinę knygelę pateko pirmą kartą. Nors tai ir trumpos žinutės, tačiau to meto skaitytojui tai buvo neeilinė informacija. 4. Paštas-telegrafas. Čia skelbiamos įvairių pašto ir telegrafo operacijų kainos, telegrafo ir naudojimosi telefonu taisyklės ir t. t. 5. Geležinkeliai (lentelės, skelbiančios geležinkelio stočių atstumą viena nuo kitos bei įvairūs tvarkaraščiai). 6. Teismo skyrius (įvairūs teismo reikalai). 7. Medicinos skyrius (skaitytojas supažindinamas su įvairiais pirmosios pagalbos nukentėjusiems suteikimo būdais. Be to, čia pateiktas sąrašas medikamentų, reikalingų turėti namų vaistinėje. Lentelėse skelbiamos žinios apie gubernijos gydytojus, vaistines bei ligonines). 8. Finansų skyrius (straipsniuose apie Valstybinį dvarininkų banką ir Valstiečių žemės banką išvardytos juose atliekamos finansinės operacijos). 9. Prekybos skyrius. 10. Pedagoginis skyrius (šį skyrių sudaro liaudies mokyklų ir juose dirbančių pedagogų sąrašai). 11. Smulkios žinios.

Nuoseklus statistinių ir informacinių žinių pateikimo būdas leido skaitytojui lengviau orientuotis ir iš visos medžiagos atsirinkti tai, kas jį labiausiai domina ar yra reikalinga. Tačiau kartais skyrelio pavadinimas ne visai atitinkdavo jame dėstomos medžiagos turinį, pavyzdžiui, žinias apie geografines gubernijos savybes, gyventojų skaičių, žemdirbystę, pramonę ir kt. vienijo rubrika: „Geologinės vietos savybės“.

Skaitytojų patogumui 1-ojoje knygos dalyje spausdinamas Vilniaus gubernijos įstaigų tarnautojų sąrašas, suskirstytas smulkesnėmis rubrikomis. Pavyzdžiui, įvairios Vilniaus įstaigos ir draugijos skirstomos: „Labdaringos draugijos ir įstaigos“, Gydyklos ir sanitarinės įstaigos“, „Mokslo ir technikos draugijos“, „Pedagoginės švietimo įstaigos“, „Mėgėjų rateliai, susirinkimai, klubai“, „Vartotojų draugijos“.

1898 m. pirmą kartą prie kalendoriaus skelbiamos astronominės žinios apie Saulės sistemos planetas, 1898 m. įvyksiančius Saulės užtemimus; palyginamoji lentelė rodo laiko žymėjimą įvairuose Žemės rutulio taškuose.

1901—1904 m. leidinį ruošė G. Chotuncovas, Vilniaus komercinės mokyklos direktorius. Jam buvo pavesta rinkti statistines žinias apie liaudies švietimą Vilniaus gubernijoje. G. Chotuncovas jas skelbė knygelėje nuo 1901 m. iki 1913 m. G. Chotuncovo redaguojamos „Atmintinės“ pasižymėjo literatūrinių straipsnių gausumu.

Dėl 1905—1906 m. revoliucinio judėjimo sukeltų sunkumų tų metų knygelės gerokai sumenkėjo. Išvaizda jos priminė savo senelį — 1845 m. leidinį, o turiniu pastarasis jas net pranoko. Išleistas labai formaliai, susidedančios iš dvejų dalių (I. Adresai—kalendorius. II. Informacinės žinios), didesnio skaitytojų dėmesio jos negalėjo susilaukti. Tai, žinoma, galėjo būti ne vien leidinio redaktoriaus N. Dobrovolskio kaltė, bet, matyt, ir statistikos komitetas negalėjo skirti reikiamų lėšų knygos spausdinimui.

1906 m. redaktoriumi paskirtas D. Navickis jau po metų padidino knygos formatą. Ją sudarė trys dalys. Nuo 1907 m. trečiojoje dalyje vėl pradėti spausdinti literatūriniai straipsniai.

Paskutiniaisiais (1910—1915) savo gyvavimo metais „Atmintinė“ išliko nepakitusi. Šiuo metu daugiau informacijos apie gubernijos įstaigas galima rasti „Adresų kalendoriuje“. Čia prie svarbesniųjų įstaigų nurodomas jų veiklos turinys, kryptys ir uždaviniai. Šią naująją įvedė redaktorius J. Tatiščevas. Jo iniciatyva 1911 m. pradėtas spausdinti redakcijos įžanginis žodis, kuriame siekiama sužinoti skaitytojų nuomonę apie leidinį: „Visos pastabos ir pasiūlymai, kuriuos pateikia asmenys, besidomintys „Atmintine knygele“, nuo-

širdžiai su dėkingumu bus priimti. Taip pat redakcija būtų labai dėkinga tiems, kurie norėtų pranešti, kokius knygos skyrius, jų nuomone, reikėtų perdirbti ir kokia kryptimi, kokius naujus skyrius reikėtų įvesti ir kuriuos, dabar esančius, panaikinti¹³.

Kuo „Vilniaus gubernijos atmintinė knygelė“ įdomi šiandieniniam skaitytojui? Kokią informaciją ji gali suteikti? Be statistinės medžiagos, reikalingos įvairių sričių specialistams, nemaža naudingų žinių rasime ir istoriniuose bei įvairių sričių apžvalgiuose straipsniuose. Pamėginsime trumpai apžvelgti šią medžiagą, prisilaikydamos tokios schemos: knygos istorija; kultūrinės organizacijos; moksliniai suvažiavimai; religija; statistika: žemės ūkio, liaudies švietimo, gyventojų, ekonomikos bei sveikatos apsaugos; teisė; švietimas, etnografija, kalbos mokslai; gamtos mokslai: astronomija ir meteorologija, geologija ir fizinė geografija, mineraliniai išteklių; sveikatos apsauga, medicina, veterinarija; technika; kraštotyra; geografija; istorija: bendri istorijos klausimai, archyvai, istorijos paminklai.

Tyrinėjant Vilniaus spaudos bei meno istoriją, įdomių faktų galima surasti 1851 ir 1901 m. knygelėse¹⁴. 1901 m. leidinyje redakcija, panaudojusi A. Lapinskio surinktus duomenis, apžvelgia Vilniaus spaustuves bei spaustuvininkus, pamini svarbiausius jų leidinius nuo XVI a. pradžios iki XIX a. pabaigos. Bibliotekininkystės ir bibliografijos istorikų dėmesiai — A. Jocherio nekrologas, išspausdintas 1861 m. 1850 ir 1853 m. aprašoma labdarinių draugijų veikla.

1893 m. rugpjūčio 1—14 d. Vilniuje vyko 9-asis archeologų suvažiavimas.

Nuo 1891 m. buvo skelbiami straipsniai, skirti šiam įvykiui. 1891 m. išspausdintas Maskvos archeologinės draugijos pirmininkės P. Uvarovos straipsnis „Devintasis archeologų suvažiavimas Vilniuje 1893 m. rugpjūčio mėn. 1—14 dienomis. Preliminarinė pastaba apie archeologų suvažiavimus Rusijoje ir apie velionio Imperatorinės Maskvos archeologinės draugijos pirmininkografo A. S. Uvarovo veiklą“¹⁵, kuriame pateikta žinių ir apie anksčiau įvykusius archeologų suvažiavimus, nurodytos draugijos veiklos kryptys.

Apie religijas Vilniaus gubernijoje rašoma 1850, 1868 ir 1911 metų knygelėse. Vilniaus ir Trakų apskričių vie nuolynų ir bažnyčių sąrašas pateiktas 1851 m.

Svarbi vieta knygelėse skirta statistinei medžiagai, atspindinčiai įvairias visuomeninio gyvenimo, liaudies ūkio sritis. Ieškodamas naujesnių, orginalesnių tokio pobūdžio žinių pateikimo formų, statistikos komitetas dažnai keisdavo vieno turinio statistinės medžiagos pavadinimą kitu. Pavyzdžiui, 1878—1883 m. žemės ūkio statistika skelbiama pavadinimu „Zemdirbystės produktyvumas“, o 1891—1899 m. — „Zemdirbystė“.

Daugiausia vietos ir dėmesio leidinyje skirta liaudies švietimo ir gyventojų statistikai. Statistinės žinios apie Vilniaus gubernijos liaudies švietimą „Atmintinėje“ pradėtos skelbti 1878 m. Iki 1883 m. jos buvo spausdinamos leidinio priede, pavadinimu „Mokymo įstaigos, mokslo draugijos ir bibliotekos“. Dvejus metus (1884, 1885) švietimo statistika neskelbta. Ji vėl atnaujinta 1886 m., ir iki 1913 m. knygelėje kasmet buvo

¹³ От редакции.—Памятная книжка Виленской губернии на 1911 г. (1912, 1913, 1914, 1915 г.), 1911 (1912—1915).

¹⁴ Статистический очерк города Вильно. Книгопечатание, литография, скульпторы, граверы, живописцы, гальванопластики.— П. кн. на 1851 г., 1851, ч. 2, с. 26—28; Краткий очерк развития книгопечатания в г. Вильне.— П. кн. на 1901 г., 1900, ч. 3, с. 37—41.

¹⁵ П. кн. на 1892 г., 1891, ч. 3, с. 141—153.

skelbiamos žinios apie liaudies mokyklas, mokslines draugijas, bibliotekas, muziejus. 1887 m. A. Sverubovičius išplėtė šį skyrių, įvesdamas naujas rubrikas: 1) bendros žinios apie Vilniaus gubernijos mokslo įstaigas ir mokinių skaičių jose; 2) žinios apie Vilniaus gubernijos liaudies mokyklas; 3) žinios apie vidurines mokyklas Vilniaus mieste; 4) žinios apie specialiąsias ir žemesniasias mokyklas Vilniuje ir gubernijos miestuose.

Kartais statistinės žinios naudojamos tik kaip pagalbinė priemonė straipsniuose, įvertinant atliktą darbą liaudies švietimo srityje. Kaip pavyzdį galima paminėti 1890 m. knygelėje išspausdintą statistinę medžiagą, pavadintą „Liaudies švietimas“¹⁶. Be minėtų žinių apie mokslo įstaigas, liaudies švietimą, mokslo draugijas, rasime faktų apie pedagoginę veiklą Vilniaus antrojoje gimnazijoje. Plačiai aprašomi nuo 1885 m. rengiami liaudies skaitymai, panaudojant vaizdines priemones — spalvotus paveikslėlius. Jų tikslas, kaip rašoma straipsnyje, duoti liaudžiai teisingą supratimą apie svarbiausius Rusijos istorijos etapus, lavinti tuos, kurie neturėjo galimybės mokytis mokykloje.

1898 m. pateiktos plačios apžvalgos apie Vilniaus mokyklas: realinę I-ąją ir II-ąją vyrų, Marijonų aukštąją moterų mokyklą, moterų gimnaziją, mokytojų institutą, miesto mokyklą, žydų mokytojų institutą, geležinkelio technikos mokyklą ir kt.

Nemaža naujovių liaudies švietimo statistikos srityje įvedė redaktorius G. Chotuncovas. Nuo 1901 m. jis skelbė statistinę medžiagą, pavadintą „Medžiaga apie liaudies švietimą Vilniaus gubernijoje . . . m. sausio 1 dienai“. Panaudodamas lenteles, autorius statistinę medžiagą grupavo į du skyrelius: a) mokslo įstaigos; b) liaudies švieti-

mas. 1902 m. G. Chotuncovas tas pačias žinias suskirstė į 6 grupes: 1. Bendro lavinimo mokslo įstaigos. 2. Mokslo įstaigos, esančios liaudies mokyklų direkcijos žinioje. 3. Dvasinės žinybos mokslo įstaigos. 4. Specialiosios žydų mokslo įstaigos. 5. Profesinės mokslo įstaigos. 6. Teologinių įstaigų mokyklos.

Vėlesniais metais tokio smulkaus medžiagos grupavimo buvo atsisakyta. Tačiau 1901 m. G. Chotuncovo įvesti skyriai „Mokslo įstaigos“ ir „Liaudies švietimas“ išliko.

Nuo 1845 m. pradėta skelbti gyventojų statistika. Ši medžiaga buvo spausdinama įvairiais pavadinimais: „Statistinės ir informacinės žinios Vilniaus gubernijoje“ (1870, 1872, 1874, 1875), „Vilniaus gubernijos gyventojai“, „Gyventojų judėjimas per metus“ (1873, 1876, 1883), „Apie gyventojų judėjimą per metus“ (1876—1877), „Plotas ir gyventojai Vilniaus gubernijoje . . . metais“ (1887—1889), „Vilniaus gubernijos gyventojų judėjimas . . . metais“ (1890—1898), „Statistinės žinios apie gyventojus“ (1901). Tik 1902 m. nustatytas vieningas tikslus pavadinimas: „Vilniaus gubernijos gyventojų pasiskirstymas . . . m. sausio 1“. Toks pavadinimas išliko iki 1913 m. 1896 ir 1901 m. knygelėse randame medžiagos apie pirmąjį visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą.

Kai kuriais metais gyventojų statistika būdavo papildoma naujomis žiniomis apie naujagimių skaičių Vilniaus gubernijoje, apie santuokas, mirusiųjų skaičių. 1901 m. pradėtos skelbti žinios apie gyventojų judėjimą Vilniaus gubernijoje per dešimtmetį. Jos leidžia palyginti kelerių metų duomenis, daryti tam tikras išvadas.

Vilniaus gubernijos ekonomikai skirtos statistinės žinios pasirodė vėlai.

¹⁶ Народное просвещение.— Пъ кн. на 1890 г., 1889. ч. 2, с. 59—68, табл.

1871 m. leidinio priede buvo išspausdinta statistinė medžiaga apie fabrikus, gamyklas Vilniaus gubernijoje, amatininkų skaičių gubernijos miestuose. Sistingai tokias žinias statistikos komitetas pradėjo skelbti 1890 m. Iki 1912 m. du kartus keitėsi jų pavadinimas: „Fabrikų ir gamyklų pramonė“ (1890—1893), „Apie fabrikinės ir gamyklinės pramonės stovį Vilniaus gubernijoje“ (1901—1912). Pradedant 1902 m. leidiniu, statistinės lentelės skelbė Vilniaus gubernijos fabriky ir gamyklų veiklos būklę per dešimtmetį.

Vilniaus gubernijos prekybos statistika pateikta 1851 ir 1871 m. leidiniuose.

Medicinos ir sveikatos apsaugos statistika buvo spausdinama nereguliariai. Dėl to bendrą vaizdą apie liaudies sveikatos būklę Vilniaus gubernijoje sunku susidaryti. Išsamesnę šio pobūdžio medžiagą randame 1851 ir 1861 m. knygelėse. 1878—1883 m. statistinė medžiaga buvo spausdinama knygelės priede pavadinimu „Liaudies sveikata“. Čia skaitytojas galėjo rasti žinių apie gubernijos gydytojus, vaistines, ligonines, prieglaudas ir kt. 1890—1899 m. jos pavadintos „Liaudies sveikata ir visuomeninė globa“. Pateikta žinių apie epidemijas Vilniaus gubernijoje, išvardytos infekcinės ligos, paplitusios gubernijoje.

Istorikus ir teisininkus galėtų sudominti P. Kukolniko¹⁷ straipsniai, kuriuose jis apžvelgia Lietuvos teisės istoriją nuo seniausių laikų, pažymi valdžios statutų reikšmę Lietuvos valstybei, apibūdina religijas, įsigalėjusias Lietuvoje, bei šių religijų teisyne, aiškina įvairių duoklių ir rinkliavų atsiradimo priežastis, istoriškai pagrindžia

įvairių valdymo formų atsiradimo Lietuvos valstybėje bei valstybės šūsiskirtymo į valdymo zonas priežastis.

1914, 1915 m. informaciniame leidinyje išspausdintos žinutės apie teismo terminus. Čia daugiausia išvardijamos bylos, susijusios su finansiniais reikalais, pateikta trumpa vyriausybinių įstatymų bibliografija.

Reikšminga vieta knygelėje skirta straipsniam liaudies švietimo klausimais. 1851 m. leidinyje išspausdinti straipsniai apie matininkų klases prie Vilniaus ir Minsko gimnazijų, apie konvikto neturtingiems prie Vilniaus gubernijos gimnazijos įkūrimą. Skyrelyje „Mokslo įstaigos“ (d. 2, p. 20—30) paskelbtos žinutės apie Vilniaus astronominę observatoriją bei Imperatoriškąją mokslinę medicinos draugiją. 1910 m. G. Kiprijanovičius¹⁸ aprašo Vilniaus, Gardino ir Kauno mergaičių gimnazijas, pažymi jų įkūrimo reikšmę. Autorius apibūdina gimnazijoje dėstomas disciplinas, pedagogų nuopelną, keliant mokyimo lygį jose.

Vilniaus krašto etnografijai tyrinėti svarbūs yra statistikos komiteto nariokorespondento A. Korevo 1860 (d. 3, p. 37—88), 1861 (p. 115—129) m. knygelėse išspausdinti straipsniai apie Vilniaus gubernijoje gyvenančių žydus ir karaimus. Autorius aprašo jų buitį, religijas, įsikūrimo Lietuvos teritorijoje sąlygas. Plačiai apibūdinami šių tautybių gyventojų pragyvenimo šaltiniai ir kt. 1868 m. knygelėje paskelbti penki etnografinio pobūdžio straipsniai. Tai V. Bykovskio pateikta įdomi medžiaga apie jones, derliaus dievo — Kupalos garbinimo apeigas bei apie vestuves ir jų dainas Minsko gubernijoje. M. Dmit-

¹⁷ *Кукольник П. История управления и законодательства Литвы.*— П. кн. на 1853 г., 1853, ч. 3, с. 19—46; *Кукольник П. Состояние управления и чиновложения в Литве ко времени соединения ее с Польшей.*— Там же, с. 47—56.

¹⁸ *Киприянович Г. К истории женского образования в Западной России. (Историческая заметка ко дню 50-летия Виленской, Гродненской и Ковенской женских гимназий) 1860—1910.*— П. кн. на 1910 г., 1910, ч. 3, с. 1—67, табл.

rijevas aprašo laidotuvių apeigas ir vėlines Naugarduko apskrityje. Vitebsko statistikos komiteto narys A. Sementovskis pateikia žinių apie „šarvuotųjų bajorų“ atsiradimo istorines sąlygas, aprašo jų gyvenimo tradicijas, buitį.

Lietuvių kalbai ir kultūrai skirtas 1886 m. leidinio priede išspausdintas E. Volterio straipsnis „Apie lietuvių kalbos ir genties tyrinėjimus“, kuriame pabrėžiama šių tyrinėjimų svarba, pateikta jų programa. Autorius kreipiasi į skaitytoją, prašydamas atsakyti į kelėtą klausimų (iš lietuvių kalbos gramatikos, žodyno), išspausdintų šalia teksto.

Kurį laiką į Vilniaus statistikos komiteto veiklą buvo įtraukiami astronominės observatorijos direktoriai: P. Slavinskis (1845—1849), G. Fusas (1850—1854), M. Gusevas (1855—1863). Jiems buvo pavesta rinkti žinias apie Vilniaus gubernijos klimatinės sąlygas (1851), skelbti astronominius duomenis. Tokios trumpesni žinutės pasirodė jau 1851 m. Pastabos apžvalgas 1853 m. pradėjo spausdinti M. Gusevas. Jo straipsniai „Pastabos apie klimatą“ (1855), „Apie vietos sąlygų įtaką audrų susidarymui“ (1861) paremti moksliniais faktais, parašyti įdomiai ir prieinamai. Reikšmingas jo straipsnis, parašytas šimtųjų Vilniaus astronominės observatorijos metinių progų¹⁹. Autorius plačiai apžvelgia observatorijos kūrimosi istoriją, nurodo, kokių būdu ir iš kur buvo įsigytas inventoriūs, aptaria techninių įtaisų galimumą ir panaudojimo galimybes, pateikia nemaža biografinių žinių apie astronomus M. Počobutą ir J. Sniadeckį.

1896 m. knygelėje rašoma apie Zabdrodjės meteoritą.

Vertingos medžiagos leidinyje ras skaitytojas, besidomintis Lietuvos geografija²⁰, Vilniaus gubernijos fiziniemis (1895, 1899), geologiniemis (1898) ypatybėmis, naudingomis iškasenomis (1895), mineraliniais ištekliais²¹, Vilniaus apylinkėmis (1851).

Nemaža straipsnių randame sveikatos apsaugos ir medicinos klausimais. Vilniaus gubernijos visuomeninės sveikatos komiteto narys K. Gelingas statistikos komiteto pavedimu paruošė ir 1854 m. knygelėje išspausdino straipsnį „Paprastiesiems žmonėms pamokymas, kaip apsaugoti save nuo ligų ir kaip jas gydyti paprastomis priemonėmis be gydytojo“. Įžangoje autorius su užuojauta aprašo kaimo žmogaus varganą buitį, nurodo, kokios ligos dažniausiai jo tykoja. Straipsnyje daug dėmesio skiriama nėščių moterų ir kūdikių sveikatos klausimams.

Keletas straipsnių supažindina, kaip suteikti pirmąją pagalbą įvairių nelaimių atvejais (1898, 1914, 1915). Nemaža dėmesio buvo skiriama kovai su choleros epidemijomis (1851, 1893, 1895), kovai su alkoholizmu (1860). Randame žinių ir apie veterinarinę-sanitarinę Vilniaus gubernijos padėtį (1901, 1903). 1861 m. knygelėje spausdinamas A. Abichto nekrologas.

Medžiagos technikos istorijai suteikia du straipsniai, išspausdinti 1860 m. „Atmintinėje knygelėje“ (d. 2). J. Srėjeris savo darbe „Elektromagnetiniai telegrafai“ (p. 144—149) trumpai apžvelgia telegrafo tinklo plėtimo Vakarų

¹⁹ Гусев М. Столетнее существование Виленской астрономической обсерватории (1753—1853). Исторический очерк.—П. кн. на 1853 г., 1853, с. 68—105.

²⁰ Несколько вопросов из «Программы для указания особенностей городов Литвы и Жмуди», изданной в 1886 Императорским Русским Географическим обществом.—П. кн. на 1888 г., 1887, с. 131—133.

²¹ Стоклишские минеральные воды.—П. кн. на 1853 г., 1853, с. 57—67; Семеновский А. Друскеники с их минеральными водами.—П. кн. на 1868 г., СПб., 1868, с. 105—167, табл.; О минеральных источниках в Бириштоас и в других местах Виленской губернии.—П. кн. на 1890 г., 1890, ч. 2, с. 199—203.

Europoje ir Amerikoje istoriją, pateikia telegrafo stočių didžiosiose Europos valstybėse ir Rusijoje statistiką. „Žinutė apie geležinkelius, tiesiamus Vilniaus gubernijoje“ (c. 262—265), šalia statistinių duomenų apie geležinkelių ilgį, darbininkų skaičių ir kt., apibūdinama geležinkelio reikšmė visai Rusijai. Straipsnis svarbus ir tuo, kad jame yra žinių apie pirmąjį Rusijos imperijoje Panerių geležinkelio tunelį.

Architektūros istorikai 1861 m. knygelėje (d. 2, p. 137—139) ras žymaus Vilniaus architekto K. Podčiašinskio nekrologą.

Leidinyje buvo nuolat spausdinama kraštotyrinė medžiaga. Tai istorinio-geografinio pobūdžio straipsneliai apie Vilniaus guberniją²² ir jos miestus: Vilnių (1850, 1851, 1852, 1868), Trakus (1852), Nemenčinę (1909), Svenčionis (1852), Radoškovičius (1908), Lydą (1852), Ašmeną (1852); generalgubernijos miestus (1868): Borisovą, Gardiną, Kauną, Minską, Mogiliovą, Vitebską. Daugelio šių straipsnių autoriai — žymūs to meto mokslininkai istorikai A. Kirkoras ir D. Daugėla. Jų darbai pagrįsti moksliniais tyrinėjimais, tačiau mokslo faktai pateikti vaizdžiai ir suprantamai. Straipsniuose duodamos istorinės žinios apie miesto įkūrimą, aprašyta geografinė padėtis, klimatas, miesto žymybės, pramonės ir prekybos išsivystymas ir kt.

Yra grynai geografinio pobūdžio straipsnių — apie Vilnių (1851) ir Vilniaus guberniją (1868).

„Atmintinėje knygelėje“ yra nemaža svarbios istorinės medžiagos. Tai A. Kirkoro, P. Kukulniko, J. Šrejerio ir ki-

tų istorikų straipsniai Lietuvos (1861, 1901, 1902), Vilniaus (1851, 1852, 1853, 1860, 1886, 1898), Vilniaus gubernijos (1852, 1886), lietuvių tautos (1902) istorijos klausimais. Pavyzdžiui, įdomią medžiagą pateikia P. Kukulnikas straipsnyje „Istoriniai prisiminimai apie Nemuno rajoną“ (1860), kur aiškina, kaip atsirado ir įsikūrė lietuvių tauta prie Nemuno, nurodo pirmąsias lietuvių apgyventas vietas, pirmuosius Nemuno krašto kunigaikščius. I. Potulovas „Pastabose apie senovės lietuvius ir jų senkapius Vilniaus gubernijoje“ (1900) pateikia įvairias mokslininkų nuomones apie senovės lietuvių mitologijos kilmę. J. Šrejeris²³ pasakoja apie sunkias Lietuvos valstiečių gyvenimo sąlygas, skurdą, apgailestaudamas, kad nė vienas valdžios įstatymas valstiečių klausimu nesugebėjo pašalinti šių blygybių.

Daug vietos knygelėse buvo skiriamas carų ir imperatorių apsilankymų Vilniuje ir Vilniaus gubernijoje aprašymams. Plačiai aprašoma Petro Pirmojo kelionė (1860) ir Aleksandro I apsilankymas (1861).

Žinias apie Vilniaus archyvus daugiausia skelbė statistikos komiteto narys, archyvo darbuotojas J. Sprogis. Jis aprašo Centrinį aktų knygų archyvą (1902) bei vyriausybinius, visuomeninius ir kitus archyvus (1903). Paskelbta pora straipsnių apie svarbią archyvų medžiagą²⁴.

Bene įdomiausią „Atmintinėje knygelėje“ spausdinamos medžiagos dalį sudaro Vilniaus gubernijos istorinių paminklų aprašymas. Tokio pobūdžio medžiagos randame jau 1850 m. knygelėje, kur aprašytos Vilniaus miesto pra-

²² Краткий физико-исторический очерк Виленской губернии и характер ее сельскохозяйственной культуры. — П. кн. из 1894 г., 1893, ч. 2, с. 85—93.

²³ Шрейер Ю. Краткий исторический взгляд на судьбы крестьянского сословия в Литве. — П. кн. из 1861 г., 1861, ч. 2, с. 42—53.

²⁴ Сведения из дел Сенатского Архива, относящиеся к 1801 году. — П. кн. из 1896 г., 1895, ч. 2, с. 94—105, табл.; Волколабская летопись — 1910, ч. 3, с. 1—52, указ. собственных имен.

voslavų cerkvės, Vilniaus vienuolynai, soborai, sinagoga ir žydų kapinės, Trakų įžymybės. Panašios medžiagos randame 1851, 1861, 1889, 1898, 1891, 1903 metų knygelėse²⁵.

Tuometinė spauda plačiai pažymėjo straipsnių istorijos, kalbotyros, švietimo, geografijos, medicinos ir kitais klausimais spausdinimo „Atmintinėje knygelėje“ reikšmę. Leidinys susilaukė mokslininkų bei plačiosios visuomenės susidomėjimo. „Vilenskij vestnik“ rašė, kad „beveik visi rusiški žurnalai ir daugelis laikraščių jį atitinkamai įvertino“²⁶. To paties laikraščio 1860 m. Nr. 13, 16, 17, 18 ir 37 išspausdino kai

kurių straipsnių, paskelbtų įvairių metų knygelėse, recenzijas.

Specialistų bei mokslininkų dalyvavimas Vilniaus statistikos komiteto darbe ir „Atmintinės knygelės“ parengimas spaudai davė gražių vaisių. Leidinys nemaža metų buvo svarbiu informacijos šaltiniu. Jame išspausdinta medžiaga gali būti naudinga ir šiandieniniam skaitytojui. Kai kurių straipsnių medžiaga, pavyzdžiui, apie Vilniaus moterų gimnaziją (1888), apie spaudos vystymąsi Vilniuje (1901) ir kiti pravertė rašant „Vilniaus miesto istoriją“²⁷. Nemaža įdomios ir vertingos medžiagos, paskelbtos Vilniaus gubernijos atmintinėse knygelėse, dar laukia tyrinėtojų.

Vilniaus V. Kapsuko universiteto
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1980 m. sausio mėn.

ПАМЯТНЫЕ КНИЖКИ ВИЛЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ

САЛВИНИЯ БРИЛЮТЕ,
СТАСЕ МАТУЛАЙТИТЕ

Резюме

В 1835 г. в Вильнюсе был создан статистический комитет, который собирал и систематизировал статистический материал о земельных ресурсах губернии, ее жителях, производительных силах и др. Чтобы познакомиться с этими данными общество, было решено ежегодно издавать «Памятные книжки Виленской губернии» (1845—1915), являющиеся в настоящее время важным источником информации, поскольку они содержат исторический, фактический и статистический мате-

риал. Структура книжек не была постоянной. Издание состояло из одной или двух книг, включающих несколько разделов: календарь, списки служащих разных учреждений губернии, адреса, информационно-статистический и другой информационный материал, литературно-исторические статьи по истории, этнографии, археологии Литвы, сведения об исторических и архитектурных памятниках, материалы по вопросам просвещения, медицинской службы в губернии.

²⁵ Примечательнейшие древности в Виленской губернии.— П. кн. на 1851 г., 1851. ч. 2, с. 104—111; *Korea A.* Развалины Кревского Замка.— П. кн. на 1861 г., 1861, ч. 2, с. 59—68; Исторические памятники Виленской губернии.— П. кн. на 1898 г., 1897, ч. 2, с. 66—76; *Вольгер Э.* Развалины Трокского замка.— П. кн. на 1889 г., 1889, с. 181—185; Древности и археологические памятники Виленской губернии (Краткое топографическое описание).— П. кн. на 1891 г., 1890, с. 175—205; *Четыркин С.* Очерки православных монастырей города Вильны.— П. кн. на 1903 г., 1902, ч. 3, с. 1—7.

²⁶ Памятная книжка Виленской губернии на 1860 год.— Виленский вестник, 1860, № 12, с. 50.

²⁷ *Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A.* Vilniaus miesto istorija.— V., 1968.

В статье освещаются обстоятельства, при которых возникло издание, показан его путь, проанализированы изменения в структуре и содержании, которые зависели от многих об-

стоятельств, в том числе от редакторов и сотрудников. Дается оценка опубликованного материала, указывается, чем этот материал представляет интерес для современного читателя и исследователя.

INFORMATION DIRECTORIES OF THE PROVINCE OF VILNIUS AS A SOURCE OF INFORMATION

SALVINIJA BRILIOTE,
STASE MATULAITYTE

Summary

In 1835 in Vilnius was established a statistical committee the function of which was to collect and systematize statistic data about the province of Vilnius, its inhabitants, productive forces etc. In order to acquaint the society with these data it was decided to publish annually Information directories. This «Памятная книжка Виленской губернии» (1845—1915) has been an important source of information on historic, factual, statistic data of the city of Vilnius and its province. The structure of the book has changed in the course of time. The publication consisted of one or two books and several chapters in which the were presented lists of employees in various

institutions of the province, a calendar, addresses, various information, statistical and some other matter, literary and historical articles on the Lithuanian history, ethnography, archeology, historical and architectural monuments, education, medical service, etc.

The article reveals the circumstances under which the publication emerged, its internal life, changes in its structure and contents depended on many circumstances even on the editors of the book and the collaborators of the editing committee. In the article there is presented the estimation of the published material is interesting to a contemporary reader and scientist.